

Gorazd Stariha

NEKAJ ŠTORIJ IZ ČRNE GALERIJE SUMLJIVIH

*O nadzorovanju politično sumljivih oseb in ovaduštvu po
revoluciji leta 1848*

V zgodnjih petdesetih letih prejšnjega stoletja, po revoluciji, je vlado zelo zanimalo, kakšne volje je prebivalstvo. Pri poizvedovanju se je najbolj opirala na policijo in orožništvo, v takšnih razmerah pa je cvetelo tudi ovaduštvo. In ker nobena stvar ni tako slaba, da ne bi bila vsaj za nekaj dobra, je posledica vsega tega vohunjenja, zasledovanja in poročanja kar obilna arhivska zapuščina, iz katere nastajajo razni prispevki k zgodovini. Tako se nam bo iz te zapuščine v naslednjem prispevku predstavilo nekaj političnih sumljivcev, ki so si zaslužili pozornost države s svojim "polpreteklim" delovanjem in "tekočimi" izjavami.

Najprej pogledjmo v Trebnje, kjer je bil za okrožnega zdravnika leta 1852 imenovan dr. Ferdinand Edeskuty¹. Zanj izvemo, da je bil rojen na Ogrskem sedmega junija 1814. Že v rani mladosti je odšel na Dunaj, tam končal medicino, se nato čez nekaj časa podal v Gradec in po-

tem na Kranjsko. Govoril je nemško, nekoliko italijansko, francosko, slovansko in madžarsko.

Bil je protestantske vere, poročen s katoličanko Aloisio, rojeno v Spodnji Avstriji leta 1820. Imela sta tri sinove, rojene v letih 1843, 1848 in 1851.

Višja policijska oblast je julija leta 1852 z Dunaja opozorila koroškega namestnika barona Schloissnigga, da se je dr. Edeskuty leta 1848 v Gradcu družil z razvpitim agitatorjem Embergerjem in precej prispeval k demokratičnim prekucijam, pravzaprav, da je predstavljal glavni moralni vzvod za gibanja v Gradcu. Tajno je deloval med množicami, huzarje pa nagovarjal, naj dezertirajo domov, na Madžarsko. Ta dopis je koroški namestnik posredoval kranjskemu, grofu Chorinskyu, saj je Edeskuty živel na njegovem območju.

Seveda se je namestnik Chorinsky pri okrožnem glavarju v Trebnjem Veselu takoj pozanimal o zdravniku.

Vesel je v poročilu zapisal, da je F. Edeskutya za okrožnega zdravnika v Trebnjem imenovalo notranje ministrstvo 26. julija 1851. Vesel Edeskutya prej ni poznal ne osebno ne po imenu, vendar pa sta njegov nastop in delo popolnoma

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS); fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, zaupni in strogo zaupni spisi 1813-1918 (Deželno predsedstvo...); del. številke: 83, 92, 100, 103 - 1852; 6, 16, 27, 63, 68, 69 - 1853.

nadomestila izgubo dotedanjega zdravnika, dr. Papeža. Vesel je Edeskutya zelo hvalil, češ da je rad v družbi in da se pogovarja samo o stroki in vsakdanjih rečeh, nikoli o politiki. Vseeno pa je pripomnil, da se je Edeskuty nekoč, ko sta imela neko skupno službeno pot, nepohvalno izrazil o takratnem graškem guvernerju, grofu Wickenburgu in kot nasprotje omenil odločno zadržanje grofa Herbersteina. Tudi o zadržanju meščanov Gradca leta 1848 je spregovoril grajajoče, z žalostjo.

Drugače Vesel ni imel pripomb k obnašanju F. Edeskutya. Življenje na deželi, v majhnem kraju, kot so Trebnje, je tako ali tako vsem na očeh; človek je nehote seznanjen z družinskimi razmerami sosedov in z njihovim mišljenjem. Edeskuty je kot zdravnik in kot osebnost užival zaupanje vseh ljudi.

Družinske razmere so Edeskutya silile, da je živel ločeno od žene. Žena je namreč morala negovati triindevetdeset let starega strica, upokojenega stavbnega mojstra, ki se iz Gradca ni hotel nikamor preseliti. Ferdinand je kot skrben družinski oče družino obiskoval vsak mesec, kolikor mu je pač dopuščala služba. Veselu je tudi povedal, da je stopil v državno službo samo na izrecno željo ženinoga strica, ki je bil tudi državni uradnik.

Na koncu poročila je Vesel pripomnil, da se mu zdi nekoliko čudno samo to, kako se Edeskuty skrbno ogiba pogovorov o vojaškem pohodu na Ogrsko, ko je bil zdravnik v avstrijski vojski. Skratka, Vesel ni vedel povedati o Edeskutyu nič politično sumljivega; če bi le-ta imel kaj za bregom, bi se to lahko dogajalo le med njegovimi obiski v Gradcu.

Slednja pripomba je zadostovala, da so Edeskutya začeli nadzirati med njegovimi družinskimi obiski v Gradcu, Vesel pa je moral poročati v Ljubljano o vsakem dopustu, ki ga je dal Edeskutyju.

Jeseni leta 1852 je graški stric umrl in januarja 1853 je Edeskuty odpovedal službo okrožnega zdravnika ter zaprosil za izdajo potnega lista zase in za družino, za nemške dežele. V prošnji je zapisal, da namerava potovati v znanstvene namene, nekaj časa da bi ostal v Münchnu in dalj časa v Berlinu, kjer bi na visokih šolah poslušal predavanja, njegova žena pa bi si oddahnila in nabrala moči po nočnem bedenju in stalni negi

bolnega sorodnika. Odpotovali da bi spomladi, po vrnitvi pa da bi se nastanili v Tamiškem Banatu, kjer je imel bližnje sorodnike.

Za to potno dovoljenje je Edeskuty zaprosil februarja 1853, marca je zaprosil za dovoljenje, veljavno za vse kronovine avstrijskega cesarstva, aprila pa za potno dovoljenje za Linz, kjer se je mislil stalno naseliti. Namestništvo v Ljubljani je v Trebnje odgovorilo, da naj dovoljenje za Linz dobijo od graške policijske direkcije, kdo in kako bo nadzoroval Edeskutya v Linzu, pa naj pove višja policijska oblast.

Kaj je zdravnika Edeskutya pripravilo do tega, da si je premislil in si za nov dom izbral Linz in ne (verjetno) domačega Banata, iz policijskih poročil ni moč razbrati, pač pa je jasno, da je bil še naprej deležen posebnega policijskega nadzora.

Med politične so spadale tudi izjave o cesarju. Preden si jih nekaj pogledamo, preberimo najprej vrstice iz Bleiweisovih Novic, iz leta 1850: "Presvitli cesar so iz Trsta 13. 5. sledeče lastnorčno pismo poglavarju Kranjske kronovine poslali: 'Ljubi grof Chorinsky! S pravo zadovoljnostjo sim se prepričal, akoravno sim le malo časa v krajnskim vojvodstvu bil, de so mi prebivavci te dežele, ki so svojo nepremakljivo zvestobo do moje hiše v naj bolj britkih časih v djanju pokazali, v resnici z globoko in odkritoserčno ljubeznijo udani. Na celim popotvanju, posebno v glavnim mestu v Ljubljani, sim od tega ravno tako obilne kakor žive dokaze sprejel.' ..."²

Cesar so imeli torej najlepše mišljenje o kranjskem ljudstvu in tudi policija je menila, da je ljudsko zadržanje v Ljubljani vredno vseh pohval. Po njenem so to dokazovali tudi posamezni dogodki, kot je bil óni, ko je neki Wolgard z Dunaja v gledališču imel predstavo. Med drugim je prišlo na vrsto tudi prikazovanje silhuet in v zadnjem prizoru se je prikazala slika v obliki medaljona, v katerem se je pojavljala podoba Nj. Veličanstva. Mahoma je dvorano zajelo gromoglasno ploskanje; sliko so morali navdušenemu občinstvu prikazati še trikrat, orkester pa je medtem igral himno.

² *Kmetijske in rokodelske novice, 22. 5. 1850.*

Izraz tega navdušenja je bil popolnoma spontan, ker omenjeni prizor ni bil posebej najavljen in publika na to ni mogla biti pripravljena.³

Takšna so bila mnjenja in poročila o "vseh ljudeh", toda veliko več papirja je bilo porabljenega za tiste med "vsemi ljudmi", ki so si v nasprotju z "javnim mnenjem" drznili ziniti o cesarju tudi kaj nelepega.

Med te prav gotovo spadata dve izjavi ob atentatu na cesarja februarja 1853, ki ju omenja tudi Josip Mal v svoji Zgodovini slovenskega naroda.⁴

Prvo poročilo z dne 20. 2. 1853 pravi, da je dan poprej ob 8.30 branjevec, Jernej Češnar, star 45 let, rojen v Stražišču, okraj Kranj, poročen, oče štirih otrok, služil v vojski in bil nato policaj, pripovedoval svojemu sosedu branjevcu o atentatu na presvitlega cesarja in si na koncu dovolil pripombo: "Škoda, da ga ni bolje zadel, da bi takoj crknil".

Policija ga je prišla in 30. maja je bil obsojen na 14 dni zapora.⁵

Drugo poročilo z dne 22. februarja pa je zatožilo Mihaela Šušteršiča, rojenega v Hinjah, okraj Novo mesto, starega 47 let, poročena, očeta treh otrok, bivšega peka, sedaj hišnega posestnika in trgovca z žitom in vinom, da je v svojem skladišču, prodajalni v Poljanskem predmestju, pred več ljudmi, kupci, 19. februarja izjavil - potem ko je izvedel za atentat na cesarja - "češ da je škoda, da morilec ni bolje zadel, da bi hudiča do konca zaklal."⁶

Zanimivo pri tem je, da so za Šušteršiča pripomnili še to, da je privrženec "slovenske stranke", vendar so 30. maja spoznali, da nadaljnji pregon ni potreben, zato ga tudi niso obsodili, medtem ko je Češnar za podobno izjavo dobil štirinajst dni.

Posebno pozornost je policija v tem času namenjala tudi zgodovinarju, geografu in kasneje politiku, Vincencu Fereriju Klunu⁷. Klun je bil družbeno zelo dejaven, vendar nas tukaj zanima njegov policijski nadzor, ki si ga je med drugim prislužil z domnevnim tajništvom pri beneškem revolucionarju in diktatorju Danielu Maninu⁸,

Atentat na cesarja (18. februar 1853)

vsekakor pa s tem, da je (po mnenju policije) v Benetkah med revolucijo v časopisnih člankih izražal revolucionarno mišljenje. Ko se je vrnil v Ljubljano je "ostalo zapisano", da je sredi junija 1850 na nekem izletu v Dolskem pijan sovražno govoril o režimu ter pel marseljezo. Vsekakor dovolj, da je pomladi leta 1852, ko se je mudil v Innsbrucku zaradi opravljanja profesorskih iz-

³ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; 13. 7. 1853.

⁴ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje, 1993, str. 954.

⁵ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 20. 2. 1853.

⁶ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 22. 2. 1853.

⁷ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; del. številke: 22, 23, 45, 53, 62, 70, 72, 74, 80, 90, 94, 104, 110 - 1852; 17, 23, 44 - 1853.

⁸ Slovenski biografski leksikon, Ljubljana, 1925, 1. zvezek, str. 466-469.

pitov, policiji "slučajno" prišlo v roke pismo njegove žene, Marije Klun, rojene Feyerabend von Engelberg (Švicarke). O tem je gubernijski svetnik in policijski direktor v Innsbrucku, Waneczek, obvestil kolega Uhrerja v Ljubljani. Kot kaže, je pismo najprej res prišlo v roke napačnemu prejemniku, ker Waneczek piše, da je zaradi ne previdnosti še pred prijavo prvi prejemnik pismo vrnil pošti, ta pa naslovniku (kar pa še ne pomeni, da ga ne bi policija dobila v roke prej kot Klun, tudi če ne bi vmes malo zašlo). Tako Waneczeku ni ostalo drugega, kot da je ukazal preiskati Klunove stvari, da je tako lahko zaplenil sporno pismo. Ker pa Klun po njegovem mnenju ni mogel odgovarjati za pisanje svoje žene in ker je imel za nadaljnje potovanje v Švico veljaven potni list, ga ni zadrževal. Zdelo pa se mu je vendarle potrebno, da o tem obvesti Uhrerja. Le-ta naj bi primerno ukrepal, saj je - tako je menil - izražanje avtorice pisma, ki je za povrh še lastnica vzgojne ustanove, skrajno neumestno.

In kaj tako grdega je moral prenesti ubogi papir?

Žena se je v pismu možu pritoževala tudi zaradi počasnosti pošte, sporen pa je bil tisti del, kjer je pisala, "da se je o izgubi (ladje) Mariane (Marienne) že javno razvedelo in da mora biti razpeloženje doli v Trstu kaj grenko. Fanté pa je admiral obdaroval še z velikim Leopoldovim križcem, verjetno zato, ker se sam ni stegnil. Ubogi Wohlgemuth pa je postal žrtev te neumnosti - otročaj je povzročil pravo katastrofo. Tudi na Dunaju morajo biti precej nejevoljni."

Razlago za te besede lahko dobimo v Bleiweisovih Novicah, kjer preberemo, da je od tretjega do šestega marca tega leta na vsem Jadranskem morju razsajal hud vihar. Ravno v tako vreme da se je podal cesar iz Benetk v Trst, a je njegovo ladjo zaneslo v Rovinj, spremljajoča vojna ladja Mariana pod poveljstvom fregatnega kapitana Wohlgemutha pa da se je potopila. Na njej je bilo poleg 70 do 80 mornarjev in vojakov še precej drugih potnikov. Po naplavinah potopljene barke, katere večji del so našli 74 čevljev (23 m) globoko 12 morskih milj (22 km) od Choggie, blizu punte Maestre, so sklepali, da se je na ladji vnel smodnik in je prišlo do eksplozije.

Čez dva meseca je dal poveljnik mornarice v Trstu, grof Wimpfen, pobudo za ustanovitev dobrodelne ustanove, ki naj bi nabirala miloščine, s katerimi bi podpirali vdove in otroke vojaških mornarjev, ki so v tej nesreči izgubili življenja.

Nabrana sredstva naj bi hkrati služila kot sklad za pomoč vsem tistim, ki bi bili v bodoče ob življenje v kakšni pomorski bitki ali nesreči. Ženi kapitana Wohlgemutha pa so cesar že takoj po nesreči po svojem pribočniku naznanili, da bodo zanjo milostno skrbeli.⁹

Omenjeni admiral je bil verjetno poveljnik cesarske barke.

Greh je torej obstajal v tem, "da se o cesarju nikakor ni dostojno govorilo", zato je sledila preiskava pri Mariji Klun. Rezultat preiskave so poslali knezoškofu Wolfu (ki je bil med drugim tudi "obdarovan" z velikim Leopoldovim križcem¹⁰). Našli niso nič kaznivega, vendar pa je škof lahko iz glavarjevega poročila videl, da v družini Klun vlada sovražno razpeloženje do cesarja in oblasti. To pa se seveda v vzgojnem zavodu ne bi smelo trpeti; škofa zato vprašujejo za njegovo mnenje o šoli Marije Klun in ali naj se ji še vnaprej dovoli, da vodi dekliško šolo, ali naj se ji ta pravica odvzame.

Knezoškofu so poslali tudi izvlečke in splošne zaključke iz "političnega dnevnika" Vincenca Kluna; dnevnik so zaplenili ob preiskavi na domu. Klun je v dnevniku izražal mnenje, da naj bi se vse cesarske in kraljevske hiše ukinile in da naj bi vsak narod dobil svojo republiko. Ob tem je branil italijansko revolucijo in "malikoval beneškega diktatorja Manina". Nasploh se je v dnevniku zavzemal za demokracijo, svobodo, Italijo, vzdržal pa se je vsakih izjav glede Cerkve in vere, o papežu ni podajal nikakršnih sodb. Med citati, ki so si jih izpisali cenzorji, je tudi v nemščino prevedena predzadnja kitica Prešernove Zdravljice.

Kasneje se je Klun s prošnjo, da mu vrnejo štiri zaplenjene zvezke dnevnika, ki jih je potreboval za delo o beneški revolucionarni zgodovini, obrnil na najvišje oblasti - prošnjo je notranje ministrstvo posredovalo policiji, ki pa jo je zavrnila, dokler postopek zaradi sramotitve cesarja ne bi bil končan.

Gospod Wolf so po preučitvi poslane mu literature in po temeljitem premisleku sklenili ter odpisali:

⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. 3., 20. 3., 27. 3., 4., 8. 5. 1852.

¹⁰ *Deutsch - slowenisches Wörterbuch*, Ljubljana 1860, naslovna stran.

“Dovoljenje za ustanovitev privatne dekliške šole je M. Feyerabend dobila še kot samska, z gubernialnim odlokom z dne 15. 10. 1847. Cerkveni svet je od gubernija poslano prošnjo potrdil, saj se je Marija izkazala s priporočilnimi pismi dveh zanesljivih, zvestih hiš - bila je guvernanta pri policijskem direktorju v Trstu, baronu Kahlju in pri sedanjem postojnskem okrožnem glavarju, baronu Mac-Nevenu. Že takrat je veljala za izobraženo, čeprav nekoliko afektirano in za spretno vzgojiteljico in tudi o njeni privatni šoli se dosedaj ni nič slabega čulo.

Za verski pouk na tej šoli skrbi mestni kaplan, vendar pa, kot sem slišal, se kaže pomanjkanje sodelovanja lastnice zavoda v tem, da njene gojenke ob nedeljah in zapovedanih praznikih ne hodijo k pridigi, prav tako pa se z gojenkami osebno ukvarja skoraj samo pri jezikovnih urah. Za vse drugo skrbita dve pomočnici, od katerih ena stanuje v hiši, druga prihaja samo v času pouka in učitelj. Zunaj hiše jo je poredkoma videti na sprehodu z gojenkami in ponavadi tudi takrat le v prisotnosti moža.

Ta pomanjšana skrb za gojenke se opaža od poroke z Vinkom Klunom dalje (od aprila 1851). Marija je zelo navezana na moža, kar se jasno vidi tudi iz pisma, ki je bilo zaplenjeno v Innsbrucku in morda prav ta ljubezen, zvestoba do moža pojasnjuje, da se je ona samo iz skrbi za moža, ki živi v sumu politične oporečnosti, neprimerno izrazila o tukajšnjem poštnem osebju in seveda na skrajno neprimeren način o Nj. Veličanstvu.

Z dr. Klunom sem osebno govoril samo enkrat in ga poznam torej zelo malo ali nič. Ko pa sem prebral njegov dnevnik, mi je postalo mučno ob misli, da je to mož lastnice ženske vzgojne ustanove in kakšen vpliv ima lahko na gojenke, četudi je lastnica žena. Postavlja pa se tudi vprašanje, kako je mogoče zaupati Klunu kot takemu profsorsko mesto na gimnaziji.”

Knezoškof zaključuje z mislijo, da je Marija kaj tako sramotnega o Nj. Veličanstvu lahko napisala samo pod vplivom svojega moža. Vendar, četudi bi ji bilo Nj. Veličanstvo pripravljeno spregledati to njeno zmoto, ostaja pomislek, ali naj ji oblasti še nadalje dovolijo vodenje šole, saj je vendar poročena in mora možu stati ob strani in tako njegov vpliv ostaja. Zato knezoškof meni, naj se ji odvzame dovoljenje za vzdrževanje privatne šole. Glede na njeno čisto preteklost, naj

se ji to sporoči ustno in dovoli, da ob koncu šolskega leta sama vrne dovoljenje.

Na podlagi tega mnenja se je ministrstvo za bogočastje in uk odločilo, da naj se s koncem šolskega leta Mariji Klun odvzame dovoljenje za privatno šolo.

Sredi poletja se je torej višji policijski komisar Jožef Gorjup podal h Klunovim in Mariji Klun ob navzočnosti njenega moža oznanil, da se ji bo odvzelo dovoljenje. V svojem poročilu namestniku Chorinskyju je omenil, češ da jo je to zelo prizadelo, mož pa da je “izbruhnil” (ko se je po naznanilu neprijetne novice zbral), češ, zakaj naj bi trpela tudi žena za to, kar je on zakrivil. Šoli - tako Klun - da ni mogoče ničesar očitati. Nihče da ne more reči, da je nanjo škodljivo vplivalo njegovo poprejšnje politično prepričanje. Leta 1848 da je bil pač vznemirjen, vznesen, sicer pa - le kdo takrat ni bil? Sedaj pa da se mu ne more ničesar očitati. Zakaj se vendar njemu preteklost tako močno očita, medtem ko so njegovi bivši somišljeniki deležni časti in služb? To nepravilno postopanje avstrijskih oblasti, ko naj bi bila njegova žena zaradi pisma, ki ga je zasebno pisala možu, tako strogo kaznovana, da bo javno oznanil, innsbruške poštne oblasti da bo zaradi njihove zahrbtne nesramnosti javno osramotil. Navsezadnje da mu ne ostane drugega, kot da se z ženo odselita itd.

Komisar se je teh očitkov otrese, češ da se ne počuti poklicanega, da bi razpravljal o vsem tem, žena Marija pa je dejala, da mu bosta po posvetovanju z izvedenci glede teh reči poslala odgovor v 48 urah.

Čez dva dni je Marija Klun sporočila, da vrača dovoljenje, a da naj počakajo na dokončni odgovor na njeno prošnjo za pomilostitev, ki jo je naslovila na šolsko ministrstvo.

Ministrstvo je prošnjo zavrnilo in Marija je morala dovoljenje vrniti. Ob tem je zaprosila deželne šolske oblasti, da ji izdajo spričevalo o dotedanjem delu šole.

Ob koncu oktobra je sledila še zavrnjena prošnja sedemindvajsetih žena (meščank) za ponovno podelitev dovoljenja za odprtje njene dekliške šole. Po tej dokončni zavrnitvi je Marija zaprosila za dovoljenje, da bi smela privatno poučevati francoščino. Februarja 1853 je Ministrstvo za bogočastje in uk že spraševalo policijsko

direkcijo v Ljubljani, ali naj Mariji Klun dovoli privatno poučevati francoščino in pod kakšnimi pogoji.

Policijska direkcija je menila, da ministrstvo Mariji Klun lahko dovoli poučevati francoščino (končno je bil to njen poklic, s katerim se je lahko preživljala, po pričevanju številnih ljubljanskih staršev pa je imela tudi dobre učne uspehe).

Soglasje za dovoljenje je bila policijska direkcija pripravljena dati pod naslednjimi pogoji:

1. Poučuje lahko samo francoščino;
2. Poučuje lahko samo tiste otroke, ki so za predpisani ljudskošolski pouk (že) preveliki;
3. Vsak mesec mora podati poročilo o učencih, ki jih poučuje, in domovih, kjer pouk poteka.

Policija si je pridržala tudi pravico do preprečitve poučevanja v primerih, kjer naj bi za to obstajal utemeljen pomislek (ni vseeno koga in kje poučuje!). Slednjič so dodali še, da bo ob dovoljenju, če prekrši katerega od pogojev.

Pod temi pogoji je Ministrstvo za bogočastje in uk Mariji Klun marca 1853 dovolilo privatno poučevanje francoščine.

In vendar je bil cesar vsega kriv. Kaj pa je tiščal na morje v takem vremenu!?

Naslednja prijava nepokornosti in revolucionarnega obnašanja je doletela "neizčrpnega humorista in družabnika"¹¹, šentviškega župnika Blaža Potočnika.

Četrtega septembra 1853 je stotnik Steinebach svojemu vojaškemu poveljstvu prijavil župnika Blaža Potočnika. Prijava je bila predana policiji in ta je o zadevi obvestila namestništvo.¹²

Steinebach je Potočnika obdolžil, da je pri nekem kosilu pri župniku v Preski pri Medvodah, Juriju Tomcu, med napitnicami vzkliknil "éljen Košut!". Policijski komisar Vidic je o tem obvestil namestnika, grofa Chorinskyja, ta državnega pravdnika Trauensterna in slednji je pisal vladnemu svetniku in policijskemu direktorju Josep-hu Strobachu, da se o zadevi še ne more takoj

odločiti. Po eni strani v prijavi stoji, da je bilo Košutovo ime izrečeno pred častniki in takoj po zdravici cesarju, o Košutu pa da ima vsak dobro-misleči podložnik lahko le slabo mnenje. Po drugi strani pa je Trauensternu kazensko obravnavanje tega dejanja zbuvalo pomisleke, saj bi lahko ali odvrčalo ljudstvo od duhovnikov ali pa postavilo državno pravdnništvo pri množicah v slabo luč. Zato pravi, da še ne ve, kako bo ukrepal; najprej da bo vprašal glavnega državnega pravdnika v Celovcu.

29. septembra 1853 je Trauenstern Strobacha obvestil, da je iz Celovca dobil navodila, da naj prijave ne obravnavajo kazensko, ampak naj zadevo prepustijo škofu, ki da naj disciplinsko ukrepa. 21. novembra 1853 je tudi višje deželno sodišče v Celovcu naročilo Chorinskyju, da naj zadevo pusti pri miru, kar zadeva kazenski pregon.

Za zadevo se je torej pozanimal knezoškof A. A. Wolf in o rezultatih svojega poizvedovanja obvestil namestnika Chorinskyja ter glavnega državnega pravdnika v Celovcu, Josepha von Franzdorfa.

Škof je k sebi poklical župnika iz Preske pri Medvodah, Jurija Tomca, in ta mu je "iz prve roke" povedal, kako je bilo.

Tomc je hotel praznovati svoj god s prazničnim kosilom. 24. aprila pa je bila ravno nedelja - delavni dan za župnike, dan za tem pa procesija, tako da je pogostitev prišla na vrsto šele 26. aprila.

H kosilu so bili povabljeni častniki c.kr. pehotnega polka princ Emil Hessenski, stotnik Steinebach, nadporočnik Skalitzky, poročnik baron Brettfeld, neki kadet - narednik, potem župan Jarc iz Medvod, upokojeni stotnik Watzl, papirničar Grundner, župnik iz Sore, Anton Belin, in njegov kaplan Andrej Stritar ter končno župnik iz Šentvida - Blaž Potočnik.

Ob pričetku, ko so se gostje še zbirali, se je kadet opravičil, da bo moral zaradi službene dolžnosti najbrž oditi še pred koncem kosila - in se je tudi res že prej poslovil, ostali pa so v veselem razpoloženju obsedeli na farnem dvorišču še krepko po obedu.

Padal je že mrak: takrat je odšel stotnik, oba druga častnika sta odrinila šele v trdi temi, župnik pa je moral poskrbeti za razsvetljavo.

¹¹ Slovenski biografski leksikon, 2. zvezek, str. 458-460.

¹² ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 4. 9. 1853.

Za mizo so si seveda veselo nazdravljali - najprej je gostitelj, župnik iz Preske, nazdravil c.kr. vojski, potem je stotnik Steinebach nazdravil Nj. Veličanstvu cesarju in še gostitelju. Tu pa se začne Steinebachova obtožba zoper župnika Potočnika, češ da je, po stotnikovi navedbi že precej pijan, dvignil kozarec in dejal: "Še komu bomo želeli éljen!" in potihlo dodal: "Košut." Že pred tem pa naj bi pel slovenske in nemške pesmi, ki so zaradi svoje nemoralne vsebine v ustih dušebrižnika nekam čudno zvenele. Ob tem izpadu naj bi se Steinebach dvignil in odšel, župnik Tomc pa naj bi se mu opravičeval zaradi Potočnika, češ da je pijan.

Župnik Tomc je bil zelo ogorčen, ko je slišal obtožbe, da naj bi se kaj takega zgodilo v njegovi hiši. Ne samo, da bi imel kot hišni gospodar on pravico ukrepati, če bi se kaj takega res zgodilo (in ne kdo drug), ampak je bil tudi pripravljen dokazati, da se kaj takega še zdaleč ni pripetilo. O Košutu se je sicer res govorilo, ampak samo tako kot se spodobi, zasramovalno. Besedo "éljen" je že res slišal, vendar da v njej ne obstaja nikakršno pohujšanje, ker se je Potočnik v madžarščini, katere je bil večč, pogovarjal s stotnikom Watzlom, ki je bil rojen na Madžarskem. Pogovarjala sta se o madžarski slovnici, kar pa ni čudilo nikogar, ki poznajo Blaža Potočnika, saj vedo za njegovo veliko zanimanje za jezike, še posebno slovanske.

Kar zadeva izjavo tožečega, češ da je ob njegovem odhodu Tomc opravičeval Potočnikovo vedenje s pijanostjo, Tomc ni ničesar vedel, ker da ni bilo kaj opravičevati. Potočnika še nikdar ni videl pijanega in tudi Wolf česa takega o Potočniku še ni slišal.

Glede prepevanja nespodobnih pesmi, je Tomc vedel povedati, da je Potočnik pri mizi pel slovenske in nemške pesmi, kar sploh rad počne, ker je zelo muzikaličen. Veliko dobrih pesmi je že tudi sam napisal; še pred nekaj leti da je imel tako lep tenor, da bi ga z veseljem poslušali celo v najimenitnejših gledališčih. Da pa bi Potočnik pel pesmi z nemoralno vsebino, temu je slavljenec ugovarjal z veliko nejevoljo. Take neresnične obtožbe je zavrnil kot hud napad ne samo na Potočnika, ampak tudi nase. Škof Wolf mu je glede tega rad verjel, saj o Potočniku v vsem svojem 29-letnem bivanju v Ljubljani ni slišal nič takega, kar bi škodovalo njegovi dostojnosti ali političnem zadržanju. Ker pa je dobro pozna Tomca in Belina, je tudi vedel, da v svoji

navzočnosti ne bi nikdar trpela nespodobne pesmi, četudi bi si kaj takega dovolil njun kolega Potočnik. Gotovo bi ga utišala - ali bi ga odslovila od mize ali pa bi mu preprosto pokazala vrata.

V nadaljevanju svojega poročila se je škofu Wolfu zdelo čudno, kako da se o dogodku, ki se je pripetil že aprila, toži šele septembra. Družčina da je bila takrat verjetno v prav veselem stanju, Steinebach pa menda tudi vse do 4. septembra, ko mu je šele uspelo prijaviti Potočnika.

Škof Wolf je bil prepričan, da bi Potočnik na sodišču lahko dokazal svojo nedolžnost, vendar pa bi madež obtožbe ostal in zato se je zavzel, da zadeva ne bi prišla na sodišče.

Nekakšno preiskavo pa je škof Wolf le moral opraviti, in sicer je o spornem obnašanju župnika Potočnika povprašal še druge navzoče. Tako mu je upokojeni stotnik Watzl odpisal, da se sam čuti užaljenega spričo takih obtožb, župan Jarc pa ni mogel razumeti, kako more veselo in spodobno kosilo zaslužiti tako prijavo. Papirničar Grundner se je pri svojih številnih poslih in skrbeh komaj še spominjal kosila, vendar je prijavo v celoti zavrnil. Župnik Belin je zavrnil laži v prijavi in pripomnil, da je zdravico za cesarja Potočnik pospremil z nekaj besedami cesarju v čast. Kaplan Stritar pa je primerno svojim mladim letom o prijavi spregovoril z ostrimi besedami.

Izjava župnika Tomca je bila temelj za škofovo poročilo. Potočnik sam je menil, da prijava mogoče izvira iz pogovora z Watzlom, ki je potekal v madžarščini in iz katerega je bilo mogoče slišati besedo "éljen" ali "Košut", ki pa sta bili izrečeni vse drugače kot pa zdravica.

Na koncu poročila je ljubljanski škof Wolf jamčil za vse omizje (vsaj za "svoje") in pripomnil, češ da ga veseli, da v svoji škofiji ne pozna duhovnika, katerega zadržanje bi ogrozilo red in mir.

Seveda ne moremo kar tako primerjati Marijo Klun in Blaža Potočnika oziroma njunih političnih grehov, vendar pa vseeno opazimo, da se je škof Wolf veliko bolj zavzel za Potočnika kot pa za Klunovo, pri kateri je bil takoj za to, da se ji odvzame koncesija za privatno učilišče, četudi kar najbolj obzirno. Mogoče je bilo njene zapišane besede teže opravičiti, kot že skoraj pozabljene napitnice ob godovanju, prav gotovo pa je

k Wolfovi odločitvi glede šole precej pripomogel tudi svobodomiselni mož Vinko.

V naši zadnji zgodbi pa se bo nič kaj ugledno predstavil grof Lantier, ki je pripadal ugledni in starodavni goriški plemiški rodbini.¹³

Zapisnik, ki so ga sestavili v Veroni z Josefom Zechenterjem iz Salzburga, starim osemnajst let, samskim desetnikom brez poklica pri 20. strelski četi, izvira iz leta 1855.¹⁴

Josef je najprej povedal, da je vodja njihovega transporta, narednik Dominik Albertini, ob neki sliki, ki so jo videli v gostilni ob poti (prikazovala je topničarja, ki je na vrhu utrdbe vzklikal cesarju "živel"), izjavil, da je on veliko takih krogel, kot so jih videli na sliki, izstrelil proti c.kr. vojski, ko je bil pri puntarski italijanski mornarici. Josef takrat tega ni jemal resno in je bil tiho.

Ko je bil transport v bližini Vipave, so izvedeli, da se nekje v bližnjih gorica "dogaja ljudsko veselje" (bila je velikonočna nedelja). Narednik Albertini in korporal Zechenter sta se odpravila na veselico in na njej je grof Lantieri prepoznal narednika Albertinija, češ da sta leta 1848 skupaj služila v italijanski vojski, samo da so tam Lantierija poznali kot stotnika Promatija. Začela sta obujati spomine v italijanščini. Zraven sta za mizo sedela dva žandarja, za katera Josef ni mogel reči, ali sta kaj slišala in razumela, ostali civilisti pa so bili Kranjci in po njegovem niso mogli nič razumeti.

Lantieri je Albertiniju povedal, da še ni dolgo pomiloščen, da si je v prejšnjih časih dopisoval z Mazzinijem in da sedaj skrbi za posestvo svoje žene.

Nadalje je povedal, da so pri njem pogoste preiskave, a da je dokumente, ki mu v italijanski uporniški vojski zagotavljajo stotniški rang, in uniformo skrbno skrnil. Izrazil je tudi prepričanje, da bo v nekaj mesecih v Italiji spet revolucija.

Ob vračanju z veselice je desetnik vprašal narednika, kako lahko take stvari govori tako svo-

bodno, ker da ga bo verjetno na koncu (vojaške) poti moral prijaviti. Albertini ga je prosil, da naj ga ne onesreči, Zechenter pa ga je opozoril, da sta bila navzoča tudi dva žandarja. Ta dva žandarja je Zechenter pričakal zunaj vasi in se prepričal, da nič ne vesta o pogovoru z Lantierijem.

V Trevisu je desetnik zadevo prijavil žandarmerijskemu majorju, ki mu je dejal, da naj tega ne prijavlja v polku in da bo že on govoril z nekim svetnikom v Veroni. Zechenter je pisal tudi očetu, ali naj to prijavi v vojski ali ne, stari pa je takoj obvestil višje (verjetno je bil tudi sam vojak) in mu odpisal, da naj stvar prijavi na svojem poveljstvu.

Po prijavi so zasliali domača žandarja Franca Fakina in Jožefa Urha.

Franc Fakin je bil rojen na Kranjskem, star 33 let, katoliške vere, samski, brez poklica, nikdar še ni bil zaslišan, tri leta je že služil v Vipavi.

Fakin je vedel povedati o Lantieriju, da ga pozna že, kar je v Vipavi. Lantieri je živel na svojem gradu in ni vzbujal (politične) pozornosti. Po cele dneve je pijančeval, hodil okoli oblečen kot potepuh, se družil s kmeti v gostilni, poprijemal tudi za najnižja dela. Tako je večkrat vozil gnojni voz po polju in bil enkrat nekemu kmetu tudi za kočijaža na ohceti. Kmetje so vedeli, da je stalno nadelan in so trpeli njegovo družbo samo zato, ker je bil gospod.

Fakina so povprašali tudi, če je bil z Lantierijem kdaj skupaj na kakem javnem kraju in kje.

Odgovoril je, da ga na cesti večkrat sreča in da ga Lantieri vedno prvi pozdravi. V krčmi ali kavarni pa da še ni bil z njim.

Fakina so soočili z "dejstvi velikonočne nedelje" in priznal je, da sta bila skupaj z Jožefom Urhom takrat v Lantierijevih gorica, oddaljenih četrto ure od Vipave, kjer so točili vino in pivo. Na poti tja sta srečala dva podoficirja in skupaj so šli do vinske kleti.

O Lantierijevem govoričenju ni vedel ničesar povedati.

Izjava drugega žandarja, Jožefa Urha, po rodu Kranjca, starega 29 let, katoliške vere, samskega, brez poklica, ni dodala nič novega.

¹³ *Primorski slovenski biografski leksikon, Goriška mohorjeva družba, Gorica 1982-1985, 2. knjiga.*

¹⁴ *ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spisi z dne 17. 5., 24. 5., 4. 7. 1855.*

Po pričevanju obeh žandarjev je okrožni glavar v svojem poročilu o subverzivnih izjavah Lantierija dejal, da je bilo to navadno pijano blebetanje. Lantieri ni bil nikakršen stotnik v revolucionarni vojski, ampak se je, prav nasprotno, vpisal med dunajske prostovoljce in se boril proti revoluciji, sedaj pa da je zaradi pijače in življenja, kakršnega pač živi, svetno in duhovno povsem propadel.

Takšne so bile torej vohunsko-ovaduške storitve. Kot že omenjeno, je bilo za vsa ta poročila potrebno veliko ljudi, časa, denarja. Torej ni čudno, da je leta 1856 šef policije Kempen podelil odvezo malim sumljivcem in tistim, ki so se v času nadzora vzorno obnašali.¹⁵

Od oseb, o katerih je bilo govora, sta trgovca Češnar in Šušteršič (umrl junija 1858) ostala na spisku za nadaljnji nadzor, med tistimi, ki so bili z ukazom Deželnega predsedstva z dne 25. 11. 1856 izbrisani s "sumljivega seznama", pa je bil tudi Vinko Klun, ki je že 4. 9. 1956 odpotoval v Švico poučevat.

Zapisniki in sezname so se torej skrčili, seveda pa je država za pomembnejše osumljence še naprej skrbela, da so se nam ohranila njihova imena za današnjo rabo.

Zusammenfassung

Ein paar Stories aus dem Gruselkabinett der Verdächtigen

Die Überwachung politisch verdächtiger Personen und das Denunziantentum nach der Revolution im Jahre 1848

Nach der Revolution im Jahre 1848 achtete die österreichische Regierung sehr genau auf Personen, die sich während der Revolution kompromittiert hatten, und auf Äußerungen, die gegen die Obrigkeit gerichtet zu sein oder Kaiser und Staat zu schmähen schienen. Bei dieser Überwachung stützte sich der Staat vor allem auf Polizei und Gendarmerie, und es kann nicht verwundern, daß in solchen Zeiten auch das Denunziantentum eine Hochblüte erlebte. All

das Schnüffeln, Nachspionieren und Meldung-Machen erzeugte eine Menge schriftlichen Materials, das heutzutage die Erforschung der damaligen Ereignisse und des damals herrschenden Denkens möglich macht.

Auf der Grundlage von Archivmaterial ist auch der vorliegende Beitrag entstanden, der zunächst den Fall eines Kreisarztes vorstellt, eines gebürtigen Ungarn, der während der Revolution in Graz recht aktiv gewesen war. Dies leitete die Höhere Polizeibehörde in Wien an die Landesbehörde weiter, die sich ihrerseits zwecks Einziehens von Erkundigungen über das nunmehrige Verhalten des kompromittierten Arztes an den Kreishauptmann wandte. Dieser schrieb in seinem Bericht nur Lobendes, und es ist aus dem Schreiben zu entnehmen, daß er mit dem Arzt sogar befreundet war, und doch unterrichtete der Kreishauptmann die Polizei in Laibach gewissenhaft von den Besuchen des Arztes in Graz.

Die Polizei war auch sehr empfindlich, was Äußerungen über den Kaiser anlangte. Einerseits lobte die Obrigkeit die Bevölkerung für ihre Kaisertreue, die sich ihrer Ansicht nach auf verschiedenste Art und Weise manifestierte, andererseits spitzten die Polizisten ihre Ohren immer ganz besonders dann, wenn eine beleidigende Äußerung auf Kosten des Kaisers fiel, und beeilten sich, die Täter zu verhören und abzustrafen. Davon handelt eine Geschichte, in der es sich bei dem Opfer um die Gattin des politisch verdächtigen und unter Überwachung stehenden Historikers, Geographen und Politikers Vinzenz Fererl Klun handelt. Da die polizeiliche Überwachung nicht einmal vor Privatbriefen haltmachte, wurde eine Äußerung der Gattin über ein Seeunglück, an dem ihrer Meinung nach die kaiserliche Unvernunft die Schuld trug, für ihre Mädchenschule zum Verhängnis – sie ging ihres Leitungs- und Besitzanspruchs an der Schule verlustig und war von nun an darauf angewiesen, Privatunterricht in Französisch zu erteilen.

Daß auch Geistliche nicht vor dem polizeilichen Spitzelwesen sicher waren, zeigt der Fall des Pfarrers Blaž Potočnik, der beschuldigt wurde, bei einem Essen auf Košut, den ungarischen Revolutionär und Erzfeind Österreichs, getrunken zu haben. Erst ein von der Diözese durchgeführtes Disziplinarverfahren erwies die Haltlosigkeit dieser Anklage.

¹⁵ ARS; fond: Deželno predsedstvo...; spis z dne 31. 10. 1856.

In der letzten Geschichte hat uns die übertriebene Sorgfalt und Ergebenheit eines jungen Soldaten die nicht eben schmeichelhafte Meinung der Obrigkeit über den Grafen Lantieri erhalten, der sich in betrunkenem Zustand seiner Rolle bei der italienischen Revolution gerühmt hatte.

Für all diese Berichte brauchte man viele Menschen, viel Zeit und viel Geld, und deshalb beschloß der Polizeichef, Kempen, im Jahre 1856, künftig nur noch einflußreiche Persönlich-

keiten zu überwachen, ungebildete Leute ohne Einfluß brauchten dagegen nur noch ganz im allgemeinen überwacht und die Protokollanten nicht weiter mit ihnen behelligt zu werden.

Die Zahl von Protokollanten und Listen verringerte sich also, doch der Staat versäumte es natürlich trotzdem nicht, bei Verdächtigen von Rang nach wie vor dafür Sorge zu tragen, daß uns ihre Namen für heutigen Gebrauch erhalten blieben.